

tercümesi *Kitâb-ı Şerh-i Şemâil* adıyla basılmıştır (İstanbul 1248, 1287, 1313, 1316, 1322; Bulak 1254). *Meşnevî*'nin ilk beytini şerhettiği risâlesiyle ancak on beş cüzünü tamamlayabildiği *Şaḥîḥ-i Buḥârî* üzerine yazdığı Arapça şerh günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, I, 67; Hasîrîzâde Elif Efendi, *Tenşitü'l-muhibbin bi-menâkıb-ı Hoca Hüsameddin*, İstanbul 1342; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 205-209; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 321-322; Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat* (haz. M. Ertuğrul Düздаğ), İstanbul 1987 (Kültür Bakanlığı), s. 417; Cemâleddin Server Revnakoğlu, "Tarihatlar Tarihine Toplu Bir Bakış III", *Yeni Tarih Dünyası*, I/3, İstanbul 1953, s. 138; Hür Mahmud Yücer, "Eyüp'te Hâtûniye Tekkesi ve Tenşitü'l-muhibbin bi-Menâkıb-ı Hâce Hüsameddin", *Tasavvuf*, sy. 10, Ankara 2003, s. 219-250.

HÜR MAHMUT YÜCER

HOLT, Peter Malcolm

(1918-2006)

İngiliz şarkiyatçısı.

28 Kasım 1918'de Lancashire'de doğdu. Rahip olan babasını dokuz yaşında kaybettikten sonra ailesiyle Buckinghamshire'in bir köyüne Ickford'a taşındı. Orta öğreniminin ardından Oxford University College'in Tarih Bölümü'ne girdi. Mezun olduktan sonra 1941'de İngiliz sömürgesi Sudan'da ortaöğretim kurumlarında öğretmen olarak çalışmaya başladı. Sudan'da yaşadığı yıllarda Arapça'sını geliştirdi. 1954 yılında Sudan devlet arşivlerine tayin edildi; böylece Mehdiilik hareketiyle ilgili belgeleri inceleme fırsatı buldu. Sudan'ın bağımsızlığını kazanmasından bir yıl önce 1955'te İngiltere'ye dönerek Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies'te öğretim üyesi oldu. Sudan'da bulduğu belgelere dayanarak hazırladığı *The Mahdist State in the Sudan* adlı teziyle (Oxford 1958) doktor unvanı aldı. Bu eseri Cemil Ubeyd, *el-Mehdiyye fi's-Sûdân* adıyla Arapça'ya çevirdi (Kahire 1978). 1964'te profesörlüğe yükseldi. 1975'te School of Oriental and African Studies'te Bernard Lewis'den boşalan Ortadoğu Tarihi bölüm başkanlığına getirildi. 1982'de bu görevinden emekliye ayrıldı. 2 Kasım 2006'da Oxford'da öldü. Çok verimli bir ilmi hayat geçiren Holt, School of Oriental and African Studies'te Ortadoğu çalışmalarının altın çağı sayılan 1960-1980'li yıllarda Bernard Lewis, Ann K. S. Lambton ve Clifford

Edmund Bosworth gibi bilim adamlarıyla beraber çeşitli yerlerden ve özellikle Ortadoğu'dan İngiltere'ye lisans sonrası çalışma yapmak için gelen pek çok öğrenci yetiştirdi.

Holt, ilim hayatının ilk yıllarında Sudan'da oluşturduğu alt yapının da katkısıyla çalışmalarını daha ziyade Sudan ve Mısır üzerine yönlendirmişti. Mehdiilik hakkındaki çalışmasının devamı olarak *A Modern History of the Sudan: From the Funj Sultanate to the Present Day* (London 1961), Sudan tarihi açısından en önemli eserlerden olan *A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the Present Day* (London 1961, M. W. Daly ile birlikte), *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922* (Ithaca 1966, 1975, 1980; Kahire 1970) adlı eserlerini yazmıştır. Alanında ilk olma özelliği taşıyan bu çalışmalar elli yıl geçmesine rağmen hâlâ değerini korumaktadır. İlmî hayatının ikinci evresinde Holt daha çok Haçlılar ve Memlûkler'le ilgili eserler yazmıştır. Bu dönemde telif ettiği *The Age of the Crusades, The Near East from the Eleventh Century to 1517* adlı kitap (London 1985) Barbara Czarska tarafından Lehçe'ye (Warszawa 1993), Özden Arıkan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (*Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, İstanbul 1999). Ayrıca Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muḥtaşar fi aḥbâri'l-beşer* adlı tarihinin müellifin otobiyografisini içeren kısmının tercümesi olan *The Memoirs of a Syrian Prince, Abū al-Fidā Sulṭān of Ḥamāh (672-732/1273-1331)* (Wiesbaden 1983) ve ilk dönem Memlûk sultanları ile Avrupalı devletler arasında yapılan anlaşmaların neşir, tercüme ve tahlilinden oluşan *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290), Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers* (Leiden 1995) önemli çalışmalarındandır. Holt hayatının son döneminde ilgisini tekrar Sudan üzerine yoğunlaştırmış ve *The Sudan of the Three Niles: The Funj Chronicle 910-1288 A.H./1504-1871* adlı eserini yayımlamıştır (Boston 1999). İslâm tarihçiliği alanında yapılan ilk çalışmalardan biri olan *Historians of the Middle East* (London 1962, B. Lewis ile birlikte). Osmanlı fethinden Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne kadar Mısır tarihine dair araştırmaları içeren *Political and Social Change in Modern Egypt* (London 1968) ve Türkçe'ye *İslâm Tarihi, Kültür ve Medeniyeti* adıyla çevrilen (I-IV, İstanbul 1989) *The Cambridge History of Islam* adlı müracaat kitabının (Cambridge 1970, Bernard Lewis ve

Peter Malcolm Holt

A. K. S. Lambton ile birlikte) editörlüğünü de yapmıştır.

Almanca ve Fransızca'dan çevirdiği eserlerle de İslâm tarihi çalışmalarına katkıda bulunan Holt, Peter Thorau'nun, Memlûk Sultanı I. Baybars'ın biyografisiyle ilgili en iyi çalışma kabul edilen *Sultan Baibars I. von Ägypten: Ein Beitrag zur Geschichte des Vorderen Orients im 13. Jahrhundert* adlı eserini (Wiesbaden 1987) *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (London-New York 1992) ve Claude Cahen'in *la Turquie pré-ottomane*'ni *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century* (London 2001) adıyla İngilizce'ye çevirmiştir. Michael Köhler'in *Allianzen und Verträge zwischen fränkischen und islamischen Herrschern im Vorderen Orient* (Berlin 1991) adlı eseri Holt tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve ölümünden sonra yayımlanmıştır. *Alliances and Treaties between Frankish and Muslim Rulers in the Middle East* (Leiden 2013). Onun Haçlı tarihçisi Jonathan Riley-Smith ile Ortadoğu'da Haçlılar üzerine ortaklaşa düzenlediği seminerler *Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades* ismiyle neşredilmiştir (Warminster 1977).

Holt'un *English Historical Review*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (BSOAS), *Der Islam*, *Journal of Semitic Studies*, *Journal of the Royal Asiatic Society*, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, *al-Masaq* gibi dergilerde pek çok makalesi yayımlanmış, makalelerinden bir kısmı *Studies in the History of the Near East* adıyla derlenmiş (London 1973), "The Structure of Government in the Mamluk State" adlı makalesi Türkçe'ye çevrilmiştir (trc. Samira Kortantamer, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı",

TTK Belleten, LII/202 [1988], s. 227-246). Müellif *The Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci neşri için bilhassa Memlükler'e dair pek çok madde telif etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

D. Morgan, "Obituary: Professor P.M. Holt, Historian of the Middle East", *The Independent*, 28 Kasım 2006; Mohammed b. Ahmed, "The Professor Holt and the Mahdist Revolution: The Other Face of Colonialism", *Sudan Studies*, XXXVI, Grange-over-Sands 2007, s. 4-6; Hassan Ahmed Ibrahim, "Professor Peter Malcolm Holt: Some Personal Recollections", *a.e.*, s. 7-12.

CENGİZ TOMAR

HOŞDAŞ

(خشداش)

Memlük Devleti askerî teşkilâtında aynı efendinin hizmetinde yetişen memlükler, bunların arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu ifade eden bir terim.

Sözlükte "reis, efendi, zengin" gibi anlamlara gelen Farsça **hâce** kelimesiyle "beraberlik" belirten Türkçe **+daş / +taş** ekinden oluşan **hōş+daş** (*hâcetâş / hâcedâş*), aynı efendinin veya hocanın terbiyesinde yetişen memlükler için kullanılmalarının yanında bu memlükler arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da anlatıyordu. Memlükler döneminde ortaya çıkan ve "huşdâş / hûşdâş" şeklinde telaffuz edilen kelime "hücdâş" ve "huccdâş" olarak da geçmektedir. Ebû Hayyân el-Endelüsî, Memlükler döneminde Kahire'de kaleme aldığı meşhur eseri *Kitâbü'l-İdrâk*'inde "kocadaş" diye yazılan kelimenin Arapça'ya "huşdâş" şeklinde geçtiğini söylemektedir (metin, s. 69). Bu tabire Türk memlükler tarafından kurulan Delhi Sultanlığı askerî teşkilâtında da rastlanmakta ve "hâcetâş" şeklinde telaffuz edildiği görülmektedir (Berenî, s. 27-28). *Meşnevî*'de ve VII. (XIII.) yüzyıla ait Farsça tasavvuf metinlerinde aynı hocanın terbiyesinde yetişen talebe veya aynı dergâhta eğitilen dervişler için de bu kelime kullanılıyordu. Eyyübî askerî teşkilâtında hoşdaşın yer almadığı anlaşılmaktadır. Nitekim diğer Eyyübî eserlerinde geçmediği gibi Memlükler döneminin başlarında hayatta olan İbn Vâsıl, hoşdaş kavramını Memlükler dönemi hadiselerini naklederken kullanmaya başlamıştır. Ebû'l-Fidâ dışındaki Memlük tarihçileri de Eyyübîler döneminden bahsederken bu kavrama yer vermemiştir. Ebû'l-Fidâ muhtemelen kendi döneminde yaygın olan terimi daha önceki tarihlere taşımıştır.

Memlük ordusunda aynı sultan veya emirin memlükleri arasında teşekkül eden hoşdaşlık (huşdâşiyye) güçlü bir birlik ve dayanışma ruhunu ifade ediyor ve büyük önem taşıyordu. Çünkü memlükler kendilerini yetiştiren sahiplerini üstat kabul eder ve onlara sadakatle bağlanırlardı. Bir anlamda asabiyet olarak kabul edilen hoşdaşlık âdeta ailenin yerini tutuyordu. Çocuk yaşta uzak ülkelerden köle olarak getirilen memlükler, kendilerini satın alıp askerî kışlalarda yetiştiren efendilerini ve birlikte eğitim gördükleri arkadaşlarını aileleri gibi görüyorlardı. Bu beraberlikte kendilerini yetiştiren üstat babanın, aileye daha önce alınıp yeni gelenleri yetiştiren kıdemliler "ağa, ağavât" ağabeyin, yeni alınan küçük yaştaki acemiler olan "ini" ve "iniyât" ise küçük kardeşin yerini tutardı. I. Baybars, kendi memlüklerinden olan ümerâya yolladığı mektuplarda kendisi için "babanız" sıfatını kullanmakta ve onların rahatlığını her şeyin üstünde tuttuğunu belirtmektedir. Yine üstatlar bazı memlüklerini öz çocuklarıyla birlikte yetiştiriyorlar, hatta bir kısmını evlât ediniyorlardı. Kaynaklarda hoşdaş ve hoşdâşiyye yerine kardeş ve kardeşlik kelimeleri de kullanılmaktadır (İbn Abdüzzâhir, s. 79). Ağa en çok saygı gösterilen hoşdaş olup iniler için neredeyse üstat mertebesindeydi. Ağalarının lakap ve unvanlarıyla anılan emirler de bulunmaktadır. İnilerinin sorumlusu olan ağa onların düzenini sağladığı gibi her türlü ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırdı. İnileri ağanın izni alınmadan evlendirilemeyeceğine dair kadılara yönelik bir tâlimattan bahsedilmektedir. Ağalara karşı saygısızlık kötü bir davranış sayılır ve kınanırdı.

Büyük emirler tahtı ele geçirme mücadelesinde kendi memlüklerinin yanı sıra hoşdaşları tarafından da desteklenirdi. Memlük sultanları, güçlerini genellikle hoşdaşlık bağıyla birbirine kenetlenmiş memlüklerinin desteği sayesinde sağlardı. Hoşdaşlar arasındaki münasebet mutlak dayanışma üzerine oturuyordu. Hem kölelik dönemlerinde hem de âzat edildikten sonraki süreçte ortak hareket edilirdi. İçlerinden birini sultan yapmak için birlikte çalışırlar, bu gerçekleştiğinde diğer liderleri de önemli görevlere getirilirlerdi. Bunun ilk örneği, Memlük Devleti'ni kuran ve birbirlerinin hoşdaşı olan Bahriyye ümerâsının kendilerine düşmanca davranan Eyyübî Hükümdarı Turan Şah'ı ortadan kaldırıp kendileri gibi Türk asıllı olan üvey annesi Şecerüddür'ü tahta çıkarmalarıdır (1250). el-Melikü'l-Muiz

İzzeddin Aybek, hoşdaşlarının çokluğuna güvenip bir sultan gibi hareket eden Bahriyye ümerâsının lideri konumundaki Fârisüddin Aktay'ı bir suikastla öldürtünce Baybars ve hoşdaşı olan diğer liderler Mısır'dan kaçtı ve aralarındaki dayanışmayı yedi yıl süren gurbet hayatında da sürdürdü. Baybars onların desteğiyle tahtı ele geçirdikten sonra hoşdaşlarını önemli mevkilere tayin etti. Ayrıca Halep'te Moğollar'a esir düşen hoşdaşı Sungur el-Aşgar'ı kurtarma amacıyla çok uğraştı ve Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un oğlu Leon'u esir alınca oğlunu serbest bırakmak için Sungur el-Aşgar'ın kurtarılmasına yardımcı olmasını şart koştu. Serbest bırakılan hoşdaşını Kahire'nin dışında karşıladı ve ona büyük yakınlık gösterdi (İbn Abdüzzâhir, s. 327-330; Yünîni, II, 384-386). Baybars'ın onun kurtarılması hususunda hoşdaşı olan ümerâ ile istişare ettiği, bu sırada kendisinin esir düşmesi durumunda ne yapacaklarını sorması üzerine bu uğurda canlarını ve mallarını feda edeceklerini söyledikleri kaydedilmektedir. Diğer taraftan hoşdaşlık dayanışması sık sık hoşdaş grupları arasında mücadeleye yol açıyordu.

Hoşdaşlar birbirini desteklemeyi ilke edinmişlerse de menfaat çatışmaları yüzünden düşman haline de gelebiliyorlardı. Ancak kazanan taraf genellikle hoşdaşlık hukuku gereği hasmını cezalandırmazdı. Nitekim Ketboğa'yı tahtından uzaklaştıran Hüsâmeddin Lâçin onun hoşdaşı ve kardeşi olduğunu belirterek onu cezalandırmamıştır. Hoşdaşlarını bırakıp rakip gruplara katılanlar çok ayıplanır, hatta deli kabul edilirdi. İbn Tağrıberdî bu şekilde davranan bir emiri, "Kavminin dışladığı kimse felâh bulmaz" sözüyle hicvetmiştir. Hoşdaşlar aralarına sonradan katılan memlükleri "ecnebî, garip" gibi sıfatlar vererek bir süre dışlardı. Hoşdaş kavramının Memlük Devleti'ne ait topraklarda, Osmanlı döneminde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1811'de Memlük beylerini ortadan kaldırmasına kadar kullanıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 103; Mekîn, *Ahbârü'l-Eyyûbiyyin* (nşr. Cl. Cahen, *BEO*, XV [1955-57] içinde), s. 160-161, 164, 166; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülâzîz el-Huveytîr), Riyad 1396/1976, s. 54, 70-74, 79, 327-330; Yünîni, *Ze'ylü Mir'âti'z-zamân*, Haydarâbâd 1380/1961, II, 384-386; IV, 262; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIX, 429-431; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Kitâbü'l-İdrâk* (nşr. ve trc. Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931, metin, s. 69; Berenî, *Târîh-i Firûz Şâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han),